

Віктор Атаманенко

ОПИСОВО-СТАТИСТИЧНІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ МІСТ ЗАСЛАВЩИНИ ПОЧАТКУ XVII СТ.

У статті розглядаються інформативні можливості описово-статистичних документів Заславської волості першої половини XVII ст. як джерела вивчення історії міст регіону. Показано динаміку та особливості урбанізаційного процесу. Звернуто увагу на аграрну складову занять міщан Заславщини та її роль у розвитку міського господарства. Показано важливість свідчень ряду джерел Заславського походження для розгляду проблеми забезпечення міщанських господарств землею та робочою худобою, а, відтак, і можливостей ведення в них рільництва.

Ключові слова: *описово-статистичні документи, джерелознавство, урбанізаційний процес, історико-типологічний метод, заняття міщан, характер міст.*

Протягом першої половини XVI ст. було започатковано появу суттєвих змін економічного та соціального характеру на території Волині. В їх основі лежало, поза всяким сумнівом, утвердження фільварково-панщинної системи [10, с. 82]. Цей процес торкався в першу чергу села, але не міг не торкатися всіх сфер суспільного життя, в тому числі, й міста. Нерівномірність поширення фільваркового господарства в різних частинах Волині мала причинами віддаленість від торгових комунікацій, головню – сплавних судохідних річок, але також – рівнем розвитку урбанізаційних процесів як носіїв та символу товарно-грошових відносин. Характерно, що М.С. Грушевський, говорячи про останній як чинник поширення фільваркової системи, вживав термін не місто, а вислів «огнища міщанського життя», маючи на увазі, очевидно, не тільки більші, з невизначальною роллю сільськогосподарських занять, міські осередки, але й незначні поселення з міським та, як правило, самоврядним статусом. А отже, й невеликі міста, містечка, відігравали як загалом, так і в житті невеликих регіонів важливу суспільно-економічну, соціальну, культурну, організаційну тощо – роль. Незважаючи на досить значну кількість досліджень, присвячених волинській урбаністиці ранньомодерного часу, окремі регіони, проблемні аспекти, джерельні комплекси залишаються вивченими недостатньо. Такими можна вважати Заславську волость, родовий осередок кн. Заславських, розвиток містобудування в регіоні протягом першої половини XVII ст., рівень аграризації та розвиток ремесла та торгівлі в міських поселеннях. Значний джерельний комплекс, який включає в себе достатньо регулярно створювані документи описово-статистичного характеру, стосується Заславської волості. Розгляд даних сторін історії волинських міст та показ особливостей джерельної бази розвитку міст Заславщини перших десятиріч XVII ст. на прикладі описів останньої є завданням статті.

В сучасній українській історіографії розглядається ціла низка урбаністичних проблем Волині XVI ст. – першої половини XVII ст., в тому числі й її південно-східної частини. Певним тлом для їх дослідження служить присвячена урбанізаційному процесу праця А. Заяця [12]. Історія Заславщини, в тому числі й історія міст регіону знайшла відображення в матеріалах цілого ряду конференцій [7; 8; 14; 17]. Увага в наукових опрацюваннях приділялася й окремим джерелознавчим аспектам проблеми [5; 6]. На сьогодні в доробку дослідників є також спроби археографічного освоєння джерел з історії міст Заславщини та сусідніх маєткових комплексів [15; 18].

Розвиток містобудування в приватних маєтностях був пов'язаний з загальним станом латифундій, рівнем їх залюднення та загосподарення. Для Заславської волості показники останніх на 70 – поч. 80 рр. XVI ст. були дуже низькими [24, с. 85 – 86]. Впливало на це не тільки уповільнення в економічному розвитку порівняно з іншими регіонами Волині, пов'язане не в останню чергу з віддаленістю від орієнтованих на Балтику транспортних комунікацій, але й ряд інших чинників. Відставання в рівні загосподарення було пов'язане з найбільш спустошливим характером саме для південно-східної Волині татарських нападів, пік яких припадає на другу половину 70-х рр. XVI ст. [1]. Важливим був і вплив природно-географічних чинників. Значна частина

(північна, «bóg tylko, puszcza» [24, s. 86]) Заславської, а також сусідні місцевості Острозької та Полонської, волості знаходилася на території т.зв. Малого Полісся (зандрова, характерна й для переважної частини волинського «великого» Полісся), яке й у першій половині XVII ст. було слабо заселене. З іншого боку, саме ця природна межа була зручною для створення міських поселень [3, с. 22].

Утвердження фільваркової системи та розвиток товарно-грошових відносин сприяли поширенню бухгалтерського та господарського обліку. В результаті, з середини XVI ст. помітно зростає кількість джерел описово-статистичного характеру. На стан їх збереженості впливало багато чинників, але вже сама регулярність та частота створення можуть вважатися одним із показників поширення та рівня впровадження господарських новацій. Склад джерел описово-статистичного характеру, в яких відображено Заславську волость узгоджується з цілим рядом інших значних латифундій Волині і представлений документами як державного, так і доменіального походження [2]. Але на початок XVII ст. стан джерельної бази по окремим латифундіям змінюється. Порівняно з іншими волинськими латифундіями першої половини XVII ст. для Заславщини характерне досить добре забезпечення достатньо регулярно створюваними джерелами описово-статистичного характеру доменіального походження. Для попереднього ж періоду – це поборові реєстри 70 – 80-х рр. XVII ст., які представляли державний фіскальний облік, та інвентар 1579 р. [12, с. 82; 24].

Для першої половини XVII ст. міста Заславщини описано вкрай нерівномірно. Так, найкраще представлені головні центри – Старий та Новий Заслав, а описання Красного Корця практично не збереглися. Незважаючи на досить репрезентативну джерельну базу, міста Заславщини характеризувалися дуже рідко і лише побіжно та ілюстративно [16].

Відставання в урбанізаційному розвитку протягом XVI ст. стосувалося, перш за все, південно-східної частини Волині. На відміну від крупних латифундій центральної частини регіону, в яких знаходилося іноді по кілька міських поселень (Кореччина, Острожчина, Ковельщина та ін.) тут локація нових міст припадає на пізніший час, починається з кінця XVI ст. Протягом першої половини XVI ст. на території південно-східної Волині виникло всього кілька нових міст [12, с. 69–73], натомість у другій половині століття на території Заславщини з'являються міста Білогородка (1570 р., можливо, й раніше), Судилків (1570 р.), Новий Заслав (1579 р.) та Красний Корець (1596 р.) [12, с. 77, 82, 84]. Протягом першої половини XVII ст. тут виникають ще три міста – Шепетівка (1619 р.), Славутина (Славута) та Ташків (1633 р.) [12, с. 86–87; 18, с. 20–28]. Знає Заславська волость протягом кінця XVI – першої половини XVII ст. і не зовсім вдалі містозасновні ініціативи – Городище та Закриниче. Так, перше, як містечко у володіннях Т. Хом'яка, згадується вперше ще у 1571 р., а в останнє, як маєтність кн. Заславських у 1625 р. [12, с. 77–78] Можливо, в даному випадку йдеться про різні поселення, оскільки Хом'яки володіли Городищем, але вже в якості поселення сільського, і в 1629 р., коли поселення під такою ж назвою знаходилося й у складі Заславської волості [3, с. 95, 108]. В той же час, чиншовий реєстр Заславщини 1618 р. знає Волю Городище, яка, скоріш за все, й одержала на незначний час міський статус [20, с. 11]. У володіннях Острозьких тільки під 1599 р. згадується містечко Закриниче [12, с. 84–85]. Натомість у інвентарі Заславщини 1625 р. фіксувалося містечко Закриниче, яке за кількістю та характером населення було поселенням сільським [21, с. 91]. Подимний реєстр 1629 р. знає Закриниче як село з більшою кількістю населення [3, с. 94]. Можливо, ці невдалі містозасновні спроби привели, в тому числі, й до локації згодом Ташкова та Славутини.

Описово-статистичні джерела з історії Заславської волості містять всі загальні для цієї групи джерел ознаки та характеристики. Однак існує цілий ряд аспектів, які в інвентарях та реєстрах інших латифундій досліджуваного часу відсутні. Такими, перш за все, є відображення локаційної діяльності власників на її правовому рівні, фіксація демографічних показників (хоча й не в усій повноті) та наявність інформативніших свідчень відносно аграрної складової міст.

Центр волості, Заслав (Старий), був одним з найдавніших міст регіону та головним осередком кн. Заславських. Відтак, його описання присутні практично в кожному з описів волості. Розширення Заслава в межах вже існуючого міського поселення було неможливим в силу ряду причин. Поділ волості між синами кн. Януша Заславського Янушем та Михайлом не міг не мати наслідком творення нових адміністративних осередків та розростання міста, але, як це часто було зі старими волинськими містами, його форма (розмір, площа, прив'язка до ландшафту), очевидно, вимагали розбудови за поширеними та домінуючими в таких випадках зразками – у вигляді «нового міста». В багатьох випадках останні зростали інтенсивніше, порівняно зі своїми «старими» центрами.

Так, за подимним реєстром 1629 р. в Новому Заславі димів було більше, ніж в Старому майже в півтора рази [3, с. 93, 95]. Протягом першої половини XVII ст. кількість міст Заславщини практично подвоїлася, але Білогородка, Шепетівка, Славута та Ташків були невеликими за розміром поселеннями. Так, на 1629 р. виділявся за розмірами Новий Заслав (508 димів), далі близькими за характеристиками були Заслав Старий та Красний Корець (367 та 331 дим), а решта мали помітно меншу кількість мешканців (Білогородка та Шепетівка відповідно 119, 128 димів) [3, с. 93 – 96]. Проблема класифікації середньовічних та ранньомодерних міст була і досі залишається предметом обговорення науковців. І до сьогодні в історичній літературі немає загальноприйнятої відповіді на питання, яке поселення, за якими ознаками і критеріями слід вважати містом, а яке містечком. При класифікації міських поселень виділяють або чотири групи міст: найбільші, великі міста (понад 500 будинків), менші міста (понад 300 будинків) та містечка (до 300 будинків), або три: поселення до 150 будинків, міста – понад 250, а від 150 до 250 – перехідна форма чи – малі міста – до 200 будинків, середні міста – 200-700 будинків, великі – більше 700 будинків, або дві: поселення, які налічували до 500 будинків – містечка, понад 500 – міста [11, с.22 – 23].

Наступні за часом джерела дають можливість визначити розміри всієї сукупності міст Заславщини. Відтак, ще однією перевагою сукупності заславських джерел статистичного характеру є можливість розгляду динаміки розвитку типологічно різних категорій міських поселень.

Всі міста Заславщини, за винятком заснованих пізніше Ташкова та Славуті, були засновані на межі природного кордону малополіської зони. Завдяки зусиллям кн. Заславських їх родове гніздо перетворилося на кінець першої третини XVII ст. у володіння з найбільшою кількістю міських поселень на Волині. З близьких до Заславщини за площею латифундій жодна не мала в своєму складі такої кількості міст; до порівняння надаються тільки Кореччина з чотирма та Острожчина з п'ятьма (якщо рахувати й Верхів, який в цей же період міський статус втрачає) містами.

Міста Заславщини демонструють спосіб заснування, поширений і в практиці інших волинських магнатів, але не завжди джерельно підтверджуваний. Вони створювалися за привілеями власників, в даному випадку – кн. Заславських, з наданням пільг та термінів їх дії, визначенням торгів та ярмарків, наданням магдебурзького права тощо. І лише згодом одержувався королівський привілей, який підтверджував локацію та магдебурзьке право. Причому, найпізніше локвані міські поселення Славута та Ташків такого державного підтвердження, скоріше за все, не одержували у розглядуваний період, оскільки визначений на їх розбудову термін у двадцять років [12, с. 87] завершувався вже в час, коли тривала Національно-визвольна війна і більшість міст за різними показниками такими вже навряд чи були. Всі ці ініціативи належали кн. Ю. Заславському, в результаті чого в його Новозаславській волості було сконцентровано переважну більшість міст Заславщини (крім Старого Заслава та Білогородки). Зважаючи на те, що саме на територію Новозаславської волості припадав основний масив Малого Полісся, можна говорити про зворотній вплив міст на розширення сільської мережі. В структурі Новозаславської волості існували також безміські ключі, а відтак – потенційні можливості подальшого збільшення числа міст. Таким, наприклад, був Дяківський ключ у північній частині волості.

З усієї сукупності джерел державного статистичного характеру найчастіше дослідники використовують узагальнені документи державного фіскального обліку – сумаріуші (сумарії) подимного реєстру 1629 р. Попередня податкова – поборова – традиція для Волині XVII ст. практично не збереглася. Узагальнений сумарний поборовий реєстр зберігся від 1601 р. [19]. Відповідно до його інформації заплачено було з Старого та Нового Заслава: з першого 32 злотих 15 грошів шосу та 24 злотих з ремісників та попа; з другого – 16 злотих шосу та 58 злотих 12 грошів від міської рільні та городів, ремісників, попа та вальних кіл (млинових) [19, с. 8]. Сумарно платежі від інших волинських міст (в реєстрі вони представлені в далеко не повному вигляді) перевищували 50 злотих тільки в кількох випадках – центри повітів, Торчин, Білів, Клевань, Олика, Горохів, Сокіл, Локачі, Янушпіль, Ожигівці; лише в випадку обох Заславів, Ожигівців та Торчина вжито для приватновласницьких володінь термін «місто», для решти – містечко, навіть коли побор з них був близьким до Старого та Нового Заслава. Більш інформативні порівняно із сумаріушами первинні поборові реєстри (квити, рекогніції) збереглися для Старого Заслава (1613 р.) [23]. Практично одночасно було здійснено описання Нового Заслава (ключа новозаславського присудку) – «Реєстр чиншів м. Заслава та навколишніх сіл» 1612 р. [22]. Це дає підстави розглядати кількісні показники обох головних міст Заславщини.

Залежно від різних завдань, які стояли перед укладачами обох документів, вони відмінно, під різними кутами відображають населення міст. Поборовий реєстр, спрямований на відображення

податкових категорій, в дійсності першочергову увагу зосереджує на земельних наділах міщан, різні категорії яких також фіксує. Натомість, в даному випадку складніше виявити торгові та ремісничі категорії населення. В реєстрі виділено рубрику «люзні та ремісники», в якій об'єднано різні групи населення, але практично в усіх випадках при іменах вказано вид ремесла, часто – в зменшувальній формі (*krawczik, ganczarczik, cziesielczik, stelmaszczik* та ін. [23, с. 13]). В таких випадках йдеться, скоріше за все, про люзних-ремісників, бо в кількох випадках вказано чий (при кому з міщан) ці ремісники: «*od Trochimowa szewczika*», «*od Wawrzynowich dwuch szewczikow*», «*Markowi szewczyku*», «*Mendel Zid za trzech parobkow z rzemiosła*» та ін. [23, с. 13]. В ряді випадків «ремісничче» прізвище не супроводжується вказівкою на сплачення податку від занять ремеслом. За прізвищами міщан, які мали по волоці землі (8), був тільки один ремісник (вільний, очевидно, замковий слюсар), а переважали слуги – гуменник, ключник, сурмачик, двоє служок. З 19 півволочних міщан ремісничі прізвища мали тільки двоє (слюсар та дудка). Міщани-четвертинники за прізвищами представляли такі ремісничі спеціальності: шевці (10), гончарі, кушніри, кравці, колісники, гребінники (по 2), пивовари, «скрипки», «дудки», бубленники («Бублик», платив з ремесла), олійники, римарі, постригачі, ковалі, бондарі, ситники, пекарі солодовники (по 1). Безземельні міщани були пов'язані з професіями шевців (4), пекарів (2), цирульників, ковалів, котлярів, теслів, пивоварів (по 1). Серед гайдуків (28) був один Ткач, а серед коморників (27) – три Кравці, двоє Бондарів, по одному Кушніру, Дударю, Скрипці, Ткачу, Стельмаху. Серед люзних і ремісників, за винятком 5 паробків, були 13 тесельчиків, 5 шевчиків, 3 кравчики, 1 шевчик та 1 стельмащик; у формі множини без зазначення кількості вказані «скрипки». Згадані тут без зменшувальної форми два теслі, можливо, не були люзними; крім того, вміщені в середині переліку люзних та ремісників, тільки вони пронумеровані цифрами «1» і «2».

Платили ж тільки з ремесла 46 мешканців Старого Заслава. В інших випадках вони поєднували це заняття з іншими – з шинкуванням (11 випадків), з торгівлею (плата з стільця, 1 випадок). Отже, всього за заняття ремеслом сплачували, не рахуючи люзних і зазначених в одному переліку з ними двох ремісників – тесль, 58 мешканців міста. До занять ремеслом мала відношення майже п'ята частина, а з врахуванням люзних – трохи більше чверті мешканців Старого Заслава.

Поширеним заняттям мешканців Старого Заслава було шинкування. Всього ним займалася 41 особа, що становило біля 13% міщан. Виключно шинкуванням був зайнятий 31 мешканець міста, 11 – поєднувало його з ремеслом, по одному – з торгівлею, солодовництвом із броварництвом, солодовництвом. Ще шестеро міщан шинкували не з власного будинку. Трохи більше міщан займалося торгівлею. Найзаможнішими серед торговців слід вважати сімох міщан, які мали комори, скоріш за все – торгові точки, в ринку. 32 міщан платили з «стільця», тобто, очевидно, торгували з власного будинку. По одному міщанинові поєднували торгівлю з шинкуванням та ремеслом. Стосовно 9 міщан зазначений платіж «*z anglu*», іншим поборовим реєстрам (як і поборовим універсалам) невідомий; якщо цей термін є спотворенням слова «*handl*», то й їх можна віднести до категорії торговців. В такому випадку з торгівлею було пов'язано 50 осіб або 15%.

Загалом в торгівлі та ремеслі була задіяна майже половина (44%) старозаславських міщан. В той же час, в місті зосереджувалася значна кількість служилого населення. До вже згаданих служок, гуменника, ключника, сурмачика, які володіли волочними наділами землі, треба додати возницю, садівничого, дворника, воловника, лебідника, воротного, 2 пастухів та 28 гайдуків, які разом становили майже 13% мешканців міста. В місті знаходилося й 4 зем'янські будинки.

Більше половини старозаславських міщан користувалися землею, поєднуючи сільськогосподарські заняття з суто міськими. В той же час, виключно з користування землею платили 60% міщан, які мали в своєму розпорядженні ті чи інші земельні наділи (40% таких міщан поєднували службу, ремесло та торгівлю з землеробством). Міщани користувалися 64,25 волоками землі, тобто на одного міщанина припадало близько 6 моргів. Не рахуючи шляхту та мельників, 153 (біля 46%) міщан не користувалися землею, але це переважно такі категорії міського населення, як підсусідки (мали свої будинки і відбували панщину [23, с. 10]) та коморники (власних будинків не мали). Варто зазначити, що для міщан заняття сільським господарством так чи інакше мало бути пов'язаним з суто міськими заняттями, перш за все з торгівлею, і спрямованим на утримання торговців (а в випадку гуртової торгівлі худобою – на її утримання та годівлю [16, с. 246]) під час ярмарків. Загалом, 227 міщан які користувалися землею, мали в своєму розпорядженні 53,75 волоки. Раніший опис Старого Заслава 1606 р. фіксує організацію міщан і виділяє 8 десятків [12, с. 156, прим. 642]. Стільки ж їх було в 1609 р. і в Новому Заславі [12, с. 156, прим. 642].

Реєстр (інвентар) Новозаславського ключа 1612 р. є документом внутрішньогосподарського обліку. Він відображає організацію міщан та їх повинності на користь власників. При цьому, оскільки міщани платили з використовуваної землі, реєстр містить інформацію про її кількість у кожного з мешканців міста. Міщани Нового Заслава сплачували грошовий та вівсяний чинші з землі, подимний, гайдуцький та пушкарський податки; вибирання податків супроводжувалося платою бирчого [22]. За забезпеченням землею реєстр виділяє волочних, півволочних та безземельних міщан, до яких зараховує підсусідків та коморників; окремо реєструються служилі категорії населення. Найпоширенішого для попереднього випадку користування четвертинами волоки Новий Заслав поки-що не знав. Чисельність міщан, об'єднаних в десятки, які користувалися землею становила 351 особу [22, с. 3–13]. Порівняно з 1606 р. (365 осіб) їх кількість дещо зменшилася, як зменшилася на один і кількість десятків [12, с. 156, прим. 642]. Натомість розміри землі, якою користувалися приписані до десятків міщани (365 у 1606 р. та 351 – у 1612 р.), не змінилася і становила в 1606 р. 132, а в 1612 р. – 132,5 волоки. Рівень забезпечення новозаславців землею був помітно вищим, порівняно зі старозаславцями. Служилі категорії міського населення (стрільці, гайдуки) також поділялися на забезпечених землею (61) та безземельних (44). В середньому на одну особу (господарство) в їх розпорядженні перебувала така ж кількість землі, як і в інших міщан, але для сукупностей «земельних» мешканців, рівень забезпеченості для слуг був значно вищим – 0,7 волоки на особу слуги проти 0,4 волоки на одного міщанина.

Важливою проблемою ранньомодерної урбаністики слід вважати спрямування сільськогосподарських занять міщан. По-перше, міське населення значною мірою було задіяне у ремеслі та торгівлі, що не могло сприяти глибокому залученню до заняття орним землеробством. По-друге, останнє вимагало наявності достатньо значного числа великої рогатої худоби, утримання якої в місті спричинило б цілий ряд ускладнень. В цьому випадку заняття орним землеробством з утриманням худоби могло відбуватися у міщанських фільварках-хуторах, як це відомо на прикладі Старокостянтинівки [4, с. 55]. При цьому О. Баранович вказує, що джерелом такої інформації є інвентар Старокостянтинівщини 1603 р., який до нашого часу не зберігся. Відтак, постає питання джерельного підтвердження такого способу міщанського господарювання на прикладі інших волинських міст. Саме такими є інвентар Заславщини 1625 р. [21]. В ньому зафіксовано свідчення про міста Старий та Новий Заслав, Шепетівку, Городище та Закриниче, в тому числі – й про кількість худоби у міщан. В даному випадку інформацію інвентаря доцільно представити у вигляді таблиці. При цьому не враховано кількість, перш за все, молодняка худоби, ялівки та бджіл. Варто зазначити, що утримували худобу, хоча й у незначній кількості, й безпільні господарства. Для Красного Корця в інвентарі розміри землі не вказуються, лише виділяються дві категорії, одна з яких «безпільна». Міщани, які до неї не віднесені, мали, очевидно, по півволоки, що певною мірою узгоджується з даними інвентаря 1618 р., коли міщани володіли приблизно на третину меншою кількістю землі [20, с. 3–6, 7–10].

Таблиця. Забезпечення міщан Заславщини худобою (1625 р.)

Місто	Доми	Земля, волок	Коні	Воли	Корови	Вівці	Свині
Краснокорець	230	[66,5]	223	276	293	222	686
Н. Заслав	345	152	275	295	224	333	811
Шепетівка	116	43,5	102	95	82	287	205
Разом	691	262	600	666	599	842	1702
На дім		0,38	0,9	0,96	0,9	1,2	2,5

Як видно, міщани були забезпечені досить значною кількістю худоби. За умови супруги в достатньо напруженому режимі її могло б вистачити для забезпечення трипільного зернового господарства. У той же час, утримання такої кількості худоби – шість чи сім голів – на окремий будинок-господарство в межах самого міста було неможливим. Крім того, така кількість міських стад вимагала відповідних розмірів лук, пасовиськ та сіножатей. Отже, і в даному випадку міщани не могли не мати в своєму користуванні хуторів-фільварків. Крім того, худоба не могла забезпечувати й функціонування цілого ряду міських ремесел, а також торговельних завдань як за межами волості (вивіз продукції), так і всередині неї (утримання купців, які прибували на

торги та ярмарки). Для міщан, які не мали в своєму розпорядженні полів, господарств, утримання худоби могло давати прибуток у випадку її використання міщанами, які мали у своєму користуванні орні землі.

Важливими є свідчення ряду Заславських інвентарів для вивчення складу родини та залюднення міського будинку. Правда, така інформація все-одно викликає у дослідників цілий ряд зауважень стосовно її повноти. До другого десятиріччя XVII ст. відноситься ще один інвентар, який описує Старий та Новий Заслав і Білогіродку. Він недатований, але на його першій сторінці вказується, скоріш за все, пізнішим упорядником, як час створення 1617 р.; М.Г. Крикун датує його «складеним десь в одному з перших двох десятиріч XVII ст.» [13, с. 76]. Свідчення цього інвентаря є унікальними в зв'язку з тим, що містить вказівки на кількісний склад родин цих міст, який, щоправда, вважається дуже заниженим [13, с. 76]. За підрахунками М.Г. Крикуна, на одну родину припадало на 1625 р. в середньому 1,26 сина, що могло стосуватися тільки дорослих синів. Таким же заниженим дослідник вважав і обрахований для Заслава та Білогіродки за інвентарем 1617 р. коефіцієнт, який дорівнював 4,66 [13, с. 76]. Заниженість цих свідчень підтримує й І.О. Ворончук [9, с. 299].

Таким чином, на підставі інвентарів Заславської волості можна розглядати різні сторони історії волинських міст ранньомодерного часу. Вони дозволяють, нехай і стосовно першої половини XVII ст. (пізніші часи тут не розглядаються), говорити про етапи розвитку міської мережі Заславщини на рівні різних типів поселень, склад та заняття міського населення тощо. Інвентарі Заславської волості дають можливість вивчати практично відсутні в дослідженнях аграрні аспекти історії міст Волині, а, відтак, поєднати аграрні та урбаністичні підходи та тематику, цілісно розглядати латифундійні маєткові комплекси. Інвентарі Заставщини містять цінну, і далеко не вичерпану, інформацію історико-демографічного характеру. Коло використаних в статті джерел першої половини XVII ст. може бути розширене. Ця стаття аж ніяк не вичерпує всього інформативного потенціалу джерел описово-статистичного характеру заславського походження, в ній, за браком місця, не застосовано нові методики аналізу інформації (кількісної, цифрової, структурованої) описово-статистичних джерел, вже історіографічно представленої на ранньомодерному матеріалі. В цьому відношенні важливими є використання практично одночасних за часом створення описів Старо- та Новозаславської (1636-1637 рр.) волостей, а також Шепетівки (1643 та 1644 рр.), Дяківського (1642 та 1647 рр.) та Краснокорецького (1650 р.) ключів та інших описів, а також господарські документи Заславщини.

Список використаних джерел та літератури:

1. Атаманенко В. Свідчення про татарські напади на Волинь у луцьких гродських книгах др. пол. XVI ст. / В. Атаманенко // Матеріали I-III краєзнавчої конференції «Остріг на порозі 900-річчя» (1990 – 1992). – Остріг, 1992. – Ч.1. – С.12 –15.
2. Атаманенко В. Склад джерел статистичного характеру з історії Волині другої половини XVI – першої половини XVII ст. / В. Атаманенко // Микола Павлович Ковальський: Ad gloriam... Ad honores... Ad memotandum... – Дніпропетровськ, 2007. – С. 314 – 327.
3. Баранович О. Залюднення України перед Хмельниччиною: Волинське воєводство / О. Баранович. – К., 1930. – 155 с.
4. Баранович О. З історії заселення південної Волині. Спостереження над колонізацією і економічним життям волинського пограниччя XVI – XVII вв. / О. Баранович // Опис володінь князя Януша Острозького у південно-східній Волині 1615. – Острог, 2009. – С. 45 – 57.
5. Берковський В.Г. Інвентарні описи міст і сіл північної Хмельниччини періоду XVII – XVIII ст. в складі архіву князів Сангушків / В.Г. Берковський // Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С. 390 – 398.
6. Берковський В.Г. Інвентарні описи Старого Заслава, Славути та Шепетівки першої половини XVII ст. в збірці Архіву князів Сангушків в Кракові / В.Г. Берковський // Вісник Нетішинського краєзнавчого музею. – Нетішин, 2004. – С. 21 – 24.
7. Велика Волинь: Минуле й сучасне. – Хмельницький; Ізяслав; Шепетівка, 1994. – 672 с.
8. Вісник Нетішинського краєзнавчого музею. – Нетішин, 2004. – Т. 2 – 3. – 268 с.
9. Ворончук І. Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники / І.Ворончук. – К., 2012. – 712 с.
10. Грушевський М.С. Історія України-Руси / М.С. Грушевський. – К., 1995. – Т. VI. – 667 с.
11. Заяць А. Класифікація та термінологія міських поселень Волині XVI – першої половини XVII ст. у світлі джерел / А. Заяць // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині. – Луцьк, 2003. – Ч.1. – С. 22 – 23.
12. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття / А. Заяць. – Львів, 2003. – 205 с.

13. Крикун М.Г. Чисельність населення Волинського воєводства у першій половині XVII ст. / М.Г. Крикун // Вісник Львівського університету: Серія історична. – Львів, 1988. – С. 71 – 82.
14. Метафора спільного дому. Заславщина багатьох культур. – Острог, 2003. – 272 с.
15. Опис володінь князя Януша Острозького у південно-східній Волині 1615 року/ Упор. В. Атаманенко, І. Рибачок. – Острог, 2009. – 269 с.
16. Петров М.Б. Сторінки історії Ізяслава XVI-XVII ст. / М.Г. Петров // Велика Волинь: Минуле й сучасне. – Хмельницький; Ізяслав; Шепетівка, 1994. – С. 244 – 251.
17. Сангушківські читання. – Львів, 2004. – 238 с.
18. Славута. Заснування та походження/ Упор. В. Берковський. – Хмельницький, 2012. – 66; XXIV с.
19. Archiwum państwowe w Krakowie, Archiwum Sanguszków (далі AS), №62.
20. AS, №64/6a, 18 s.
21. AS, №64/9, 105 s.
22. AS, №64/24, 33 s.
23. AS, №64/25, 16 s.
24. Źródła dziejowe. – Warszawa, 1889. – Т.ХІХ. – II; 128; 307; XLVI s.

Виктор Атаманенко

Описательно-статистические источники по истории городов Заславщины начала XVII в.

В статье рассматриваются информативные возможности описательно-статистических документов Заславской волости первой половины XVII в. как источника изучения истории городов региона. Показано динамику и особенности урбанизационного процесса, структуру городского населения. Обращено внимание на аграрную составляющую занятий мещан Заславщины и её роль в развитии городского хозяйства. Показано важность сведений ряда источников заславского происхождения для рассмотрения проблемы обеспеченности мещанских хозяйств землёй и рабочим скотом, а, следовательно, и возможности ведения в них пашенного земледелия.

Ключевые слова: *описательно-статистические документы, источниковедение, урбанизационный процесс, историко-типологический метод, занятия мещан, характер городов.*

Viktor Atamanenko

Descriptive and statistical historical sources of the towns of Zaslav region of the early XVII century.

During the first half of the XVI century only a few new cities arose in South-Eastern Volyn, while in the second half of the century there are already five new towns in Zaslav region. During the first half of the XVII century three more towns are founded. However, not all urban planning initiatives of the late XVI – first half of XVII centuries were entirely successful. More than half of the bourgeois used the land, combining agricultural activities with purely urban. For the bourgeois farming had to be connected with trade. Arable farming and keeping livestock could occur in middle-class manor-farms. 1625 inventory of Zaslav region records evidence of a number of cities, including the numbers of cattle kept by the bourgeois. There is important evidence of a number of Zaslav inventories used to study the consistency of a family, and number of inhabitants in a house. Different sides of the history of Volynian towns can be studied, based on the inventories of Zaslav region.

Keywords: *descriptive and statistical documents, source criticism (information evaluation), urbanization processes, historical and typological method, bourgeois activities, nature of towns.*